

„RĂZMERIȚA” LUI VISARION SARAI ÎN VIZIUNEA ISTORICULUI ZENOVIE PÂCLIȘANU

Ioan Mitrofan

I. Contextul istoric din Principatul Transilvaniei la declanșarea fenomenului

Începutul secolului al XVIII-lea poate fi caracterizat printr-o stare de afirmare a identității naționale a românilor din Principatul Transilvaniei. Unirea cu Roma a constituit principalul catalizator al luptei pentru unitatea națională a poporului român, iar chestiunea religioasă conferă forma specifică spirituală a epocii. Însăși figura marelui Inochentie Micu-Klein este a unui patriot care a știut să depășească diferențele religioase și să consolideze conștiința și solidaritatea națională. Ridicarea sa la rang de baron și adăugarea traducerii nobiliare a numelui în limba germană (Klein) nu i-a modificat acestuia obiectivul prozelit de sporire a numărului de credincioși ai Bisericii Unite și de organizare a acesteia, fiind însă remarcat în afara instituției ca reprezentant al întregii națiuni.

Racilele timpului se concretizau în apăsarea iobăgiei și dorința de hegemonie a episcopilor sârbi, manifestată prin sistematica luptă împotriva Unirii și atragerea transilvănenilor sub autoritatea lor. Revolta țărănimii i-a făcut chiar pe ofițerii imperiali să dea înapoi în fața valurilor de răzvrățiți și a determinat autoritățile să facă publică intenția Vienei de a nu fi ostilă religiei ortodoxe. Printr-un decret imperial din aprilie 1746 sunt aduse în actualitate concesiile prevăzute de Diplomele leopoldine și sunt adăugate alte prevederi, cum ar fi: ușurarea fiscalității pentru cler și mica nobilime, înlesnirea acordată copiilor de iobagi să urmeze școala și promisiunea de a nu mai continua acțiuni de convertire la calvinism.

Programul național al lui Inochentie Micu-Klein s-a regăsit în lucrările unui sinod al uniților, în care era prevăzută și eliminarea „monitorizării” de către teologul iezuit Josef Balogh și a celor care i-au urmat; de asemenea se urmărea recunoașterea românilor din Transilvania ca a patra națiune constituțională și egală în drepturi cu celelalte¹.

Dacă putem spune că înscăunarea lui Inochentie a găsit slăbită Unirea, aceasta se pune pe seama „atitudinii dușmănoase și statornice a reprezentanților națiunilor recepte, a Dietei și organelor administrative față de

¹ Pentru viața și activitatea sa, vezi Francisc Pall, *Inochentie Micu-Klein. Exilul la Roma 1745-1768*. Studiul „Exilul lui Inochentie Micu-Klein la Roma (1745-1768)”, selecția și transcrierea documentelor, aparat critic de Fr. Pall. Cuvânt înainte de ÎPS Lucian Mureșan. Prefață de Pompiliu Teodor, membru corespondent al Academiei Române. Ediție îngrijită și indice de Ladislau Gyémánt, vol. I-II/1-2, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 1997.

scutițele obținute de preoțimea românească pe timpul principilor calvini, confirmate și lărgite apoi de împăratul Leopold I². Această atitudine o manifestau administratorii fiscalului, în intransigența lor, și datorită timidității clerului unit de a riposta, ceea ce a măcinat entuziasmul pentru Unire al multor români ardeleni. Antecesorul lui Inochentie, episcopul Ioan Giurgiu Patachi, n-a putut face față singur acestei reacții împotriva concesiilor, iar vacanța scaunului vlădicesc până la Inochentie a sporit numărul preoților uniți hirotoniți de ierarhi ortodocși din vecinătate, ceea ce ridica gradul de independență al clerului unit față de vlădica de la Făgăraș. Sinodul din 26 februarie 1725, convocat de Patachi, a dorit să scoată din cler pe toți acei care nu aveau binecuvântarea episcopului, fiind astfel nesupuși ierarhiei. Un alt factor de instabilitate îl constituiau călugării care, așezați în mănăstiri, desfășurau o intensă acțiune de atragere a credincioșilor satelor de la parohii lor, situație față de care sinodul a dispus ca acelor creștini care duc jertfă la vreun călugăr amăgitor, să nu li se mai facă nici o slujbă.

Câtă teologie știau creștinii de rând este greu de apreciat, dar sinodul a mai stabilit ca învățătura ortodoxă despre Epicleză să fie interzisă, eliminându-se cărțile în care aceasta era explicată după doctrina ortodoxă. Moartea prematură a episcopului Patachi pune în instabilitate scaunul episcopal unit, care rămâne o vreme sub supravegherea capitlului catolic de la Alba Iulia, apoi sub provizorat asigurat de iezuiți³. În acel timp confuzia în clerul unit a sporit, mulți candidați la preoție trecând în Țările Române, Banat sau Maramureș, iar după hirotonirea de către episcopi schismatici s-au întors și au săvârșit multe excese.

Destabilizarea și părăsirea Unirii de către un număr mare de preoți o regăsim explicată într-un memoriu al lui Inochentie Micu-Klein din 8 mai 1734⁴. Situația era pusă pe seama limitării de către autorități a numărului de preoți la doi sau doar la unul singur în sate, nerespectării scutirilor și privilegiilor prevăzute de diplomele împărătești și stării de iobăgie a clerului, ceea ce a scăzut încrederea în promisiunile Vienei.

Putem adăuga că limitarea numărului de preoți recunoscuți în sate a dus la apariția unui cler nesupus care submina indirect Unirea. Este de prisos să amintim că nici pregătirea teologică a preoțimii – de altfel precară – nu constituia un sprijin pentru Unire, ea limitându-se la forme externe, aceleași la uniți și neuniți, iar deosebirea se raporta la stăpânul ierarhic, care, în lunga

² Cf. Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*. Ediție îngrijită de Pr. Ioan Țimbuș, Târgu Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2006, p. 196.

³ *Ibidem*, p. 202.

⁴ *Ibidem*, p. 203.

vacanță a scaunului episcopal, fiind de altă „lege” decât cea românească, încuraja la părăsirea Unirii⁵.

II. Identitatea și scopul misiunii lui Visarion Sarai în România

a. Cine era Visarion Sarai și ce misiune i se poate atribui?

Pe marginea celor scrise de Zenovie Pâclișanu, în contextul imixtiunilor sârbești în viața Bisericii din Ardeal și zonele limitrofe, constatăm că un asemenea „misionar” al agitației împotriva Unirii este și călugărul Visarion Sarai, „șarlatanul bosniac”, după spusele lui Nicolae Iorga⁶, care a pătruns în teritoriile bănățene cu principala misiune de a contrabalansa Unirea, „un oarecare călugăr care predică împotriva Unirii”⁷.

Psihologia sa persuasivă avea la bază unele realități practice, incontestabile, pe care le interpreta în favoarea propriilor acțiuni: pe de o parte ignoranța mulțimilor într-ale credinței⁸, ceea ce a ușurat acțiunile sale și a făcut senzațional aspectul său ascetic-sălbatic, iar pe de altă parte dezamăgirea multora care, deși așteptau o emancipare materială – promisă de altfel –, constatau că acțiunile episcopului nu dădeau rezultatele scontate și ele erau pe mai departe supuse degradărilor și împilărilor de tot felul. Acesta era deja un pericol și o cauză a destabilizării Unirii⁹.

Invitat de Status-ul catolic să liniștească spiritele, Inochentie a precizat că: „[...] dacă doriți să folosesc mijloace blânde, trebuie să se dea ce s-a făgăduit și ce cerem mereu, potrivit diplomelor; dacă doriți mijloace violente,

⁵ *Ibidem*, p. 205.

⁶ *Ibidem*, p. 276.

⁷ *Ibidem*, p. 278.

⁸ Cf. Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, vol. I. Introducere și îngrijirea ediției de Pompiliu Teodor. Traducere de Sever Trifu și Codruța Trifu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 54-55: „Ceremoniile religioase și obiectele de cult rămăseseră neschimbate de generații și erau de fapt un amestec de obiceiuri populare și superstiții mai mult păgâne decât creștine și învățăturile formale ale Bisericii. Istorisirile despre sfinți și martiri și despre miracolele Bibliei, care-l inițiau pe ascultător în supranaturalul creștin, fuzionau cu acceptarea acestuia a puterii magicului și a prevestirilor, creând astfel o credință de nestrămutat în dominarea omului de către lumea nevăzută a spiritului”.

⁹ Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, București, Editura Corint, 2005, p. 253, unde se confirmă cauzele clătinării Unirii: „[...] mișcare anticatolică cu scopul de restaurare a ortodoxiei [...], [răspândită] din Banat în sudul Transilvaniei [...], a intervenit pe fundalul unei crize a episcopatului, determinată de insuccesul acțiunilor revendicative [...]. Acțiunea lui Visarion a fost un catalizator al unor latențe care izbucnesc acum cu o forță elementară, într-o acțiune tipică fenomenelor de contagiune mentală”. Puncte de vedere asupra mișcării lui Visarion Sarai, la: Greta-Monica Miron, „Apărător al credinței strămoșești” sau „agitator sârb”? Visarion Sarai în istoriografie, în prezentul volum.

eu nu le pot folosi”¹⁰. Dezamăgirea și șovăirea clerului, a nobilimii române și a poporului se regăsesc în raportul alcătuit de teologul iezuit Balogh la Viena, din care rezultă o condiționare: „[...] dacă nu li se împlinește cererea [din Diploma a doua leopoldină – n.n.], mai bucuros vor să fie schismatici decât catolici”¹¹.

Confruntarea de la Viena din septembrie 1744 îl pune pe Inochentie în fața unui adevărat rechizitoriu, care nu se încheie fericit deoarece, aflând despre intenția împărătesei de a-l închide, acesta părăsește la 9 decembrie Viena, devenind marele surghiunit al națiunii. Cu toate că episcopul reușise să regrupeze sute de preoți în Biserica Unită, se temea că nemulțumirea acestora ar fi pericoul mare împotriva Unirii. Cu toate acestea, furtuna s-a iscat în mijlocul satelor și a atras în vârtej și o parte din preoți¹².

Este momentul să evocăm figura lui Visarion, care, fiind un bun cunoscător al psihologiei maselor, a naivității și credulității lor, a reușit să bulverseze spiritele și să aducă mari daune Unirii. Argumentele sale erau atât autoritare (era venit cu pașaport de la patriarhul din Karlowitz, avea faimă de eremit și trecuse pe la Ierusalim și Sfântul Munte), cât și sentimentale (se prezenta ca trimis de Dumnezeu și pretindea că are viziuni cu Maica Domnului, ducea viață ascetică exemplară și se prezenta mulțimii ca o ființă stranie de „sfânt”)¹³.

b. Traseul lui Visarion Sarai și impactul misiunii sale

Parcursul său a fost relativ scurt, din 11 martie până la 20 aprilie 1744, fiind marcat de popasuri la Lipova (unde a sfințit o cruce și un izvor), la Dobra (unde și-a dorit o primire protocolară, dar nu i s-a făcut), apoi la Săliște.

Cuvântările, vădit anticatolice, se rezumau la sentințe scurte, afurisenii și condamnarea la focul iadului a tuturor celor care au primit taina Botezului, Euharistia sau Căsătoria de la preoți uniți, deoarece „tainele slujite de ei nu sunt taine”¹⁴; acestora le adăuga fabulații precum cea a bărbii incombustibile la un sihastru și cea aprinsă a mitropolitului unit, pe care, „dacă ar fi avut atunci la

¹⁰ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 278.

¹¹ *Ibidem*, p. 279.

¹² *Ibidem*, p. 285.

¹³ Cf. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, vol. II, București, Editura Ministeriului de Culte, 1930, p. 125-126, unde acțiunea și chipul lui Visarion sunt prezentate pe scurt astfel: „Cu scrisori de la Sârbi, de la însuși Patriarhul Arsenie, se înfățișă deci, în clipa când Inochentie Klein trecea prin criza hotărâtoare, un călugăr Visarion Sarai, «sihastrul», pe care satele românești din jurul Dobrei, apoi din al Devei și Orăștiei, în sfârșit Săliștea, îl primiră ca pe un Mântuitor din eresul pierzător de suflet al legii «nemțești». În sunetele de clopote și încunjurat de păzitori înarmați, dintre ostașii sârbi ai graniței și dintre țerani, el trecu în voie dintr-un loc în altul, vorbind, între multe altele, cu, și mai ales, fără rost, de drumul greu la Ierusalim pe care-l face, la Ierusalimul credinței celei sigure și drepte. Purta icoane prinse de comanac și spunea că adesea Maica Domnului i se arăta pentru a-i da învățături și a-i face proorocii”.

¹⁴ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 286.

dânsul cuțit l-ar fi înjunghiat”¹⁵. Relatările aparțin unor martori oculari: primarul din Săliște, Ion Borcea ș.a.

Călugărul sârb a instigat chiar la crimă, spunând că „nu-i păcat dacă ar fi omorât cu pietre un popă unit”¹⁶, și a reușit să arunce în panică sufletele sătenilor și să-i determine pe oameni să alunge pe popii uniți din satele lor. Se amintesc printre satele afectate de prezența lui Visarion: Săcel, Șibot (Hunedoara) sau din jurul Sibiului: Rășinari, Poplaca, Orlat, Bichiș, Păuca etc., unde „poporul s-a dedat la acte de violență bătând și maltratând preoții uniți”¹⁷. Unii din preoții uniți s-au lăsat prinși de valul revoltei și s-au alăturat poporului agitat; au rămas în scripte nume ca Toma Dobra din Racovița și Vasile din Rășinari, desigur nefiind singurii în această situație.

Rezultatele instigației lui Visarion au fost grave, acesta reușind să desființeze aproape deplin Unirea în teritoriul cuprins între Mureș, Târnave și Carpați. Zenovie Pâclișanu identifică șapte localități din Alba de Jos care au rămas netulburate: Blaj, Ciufud, Veza, Cergău Mare, Spătac, Crăciunel, în timp ce în districtul Făgăraș optsprezece sate au rezistat presiunilor: Căciulata, Comana de Jos, Veneția de Sus, Grid, Ohaba, Șinca, Lisa, Voivodenii Mici, Sâmbăta de Jos, Dridif, Ludișor, Iași, Poșorta, Voila, Beclean, Arpașu de Jos, Sărata și Porumbacu de Sus. În jurul Sibiului doar sătenii din Sibiel au rămas fideli Unirii.

Dacă Inochentie a spus la începutul mișcării că nu poate interveni în forță pentru îmblânzirea spiritelor tulburate pentru decenii, preoții rămași statornici în Unire s-au adresat împărătesei Maria Tereza, cerând asistență militară; același lucru l-a confirmat acum și Inochentie, aflat la Viena. Au rămas neatinse de revoltă comitatele Turda, Cluj, Dobâca, Solnocul de Mijloc, Crasna, așa cum a fost preluată informația din izvoare.

Extinzând sfera de cuprindere a Unirii pentru a vorbi de Maramureș, putem spune că acesta a rămas netulburat, dar trecut pentru 120 de ani sub jurisdicția Episcopiei rutene a Muncaciului. În schimb, Bihorul a fost convulsionat de tendințele contradictorii ale episcopului unit de la Oradea, care voia să-i păstreze uniți, în timp ce episcopul sârbesc de la Arad căuta să-i țină sub conducerea sa. Așa se face că cei doi episcopi rivali au folosit mijloace nu tocmai creștinești pentru a-și împlini planurile: episcopii sârbi percepeau taxe mari sub diverse titluri de la credincioși; în același timp, episcopul catolic îi încredințează pe enoriași că unindu-se vor avea în continuare datina postului, rugăciunile, sărbătorile, ceremoniile și ritul lor, dar că nu li se vor percepe taxe.

¹⁵ *Ibidem*, p. 286.

¹⁶ *Ibidem*, p. 287.

¹⁷ *Ibidem*, p. 288.

A fost nevoie de un timp de limpezire pentru ca în aprilie 1736 protopopii de la Beiuș, Beliu, Oradea și Lunca, fiind reprezentanți ai 178 de preoți din protopopiatele lor, să declare printr-un înscris mitropolitului primat al Ungariei că se socotesc a fi păstoriți de episcopul catolic de la Oradea și că au fost siliți să se supună episcopului sârbesc¹⁸. Șirul disensiunilor l-a obligat pe împărat să ordone în 1735 o anchetă efectuată de o comisie mixtă, concret instruită asupra modului de efectuare a investigației. În urma acesteia, doar 42 de sate din Bihor s-au declarat neunite. Pentru uniți se preconizau mijloace de protecție din partea Guvernului împotriva acțiunilor, persecuțiilor și injuriilor venite de la episcopul din Arad și din partea altora. Printre măsurile de protecție era preconizat să se numească un vlădică român unit, iar pe seama uniților este cumpărat în 1739 un teren pentru construirea unei biserici și în apropiere a unei case pentru viitorul episcop. Locul este cel pe care s-a construit mai târziu faimoasa catedrală.

Încercările ulterioare de destabilizare ale episcopului sârb de la Arad, după cunoscuta metodă a călugărului Visarion Sarai, care denigra tainele uniților, au fost curând eliminate de intervenția „grabnică și neșovăitoare a autorităților comitatului”¹⁹.

Lărgind sfera de cuprindere a Unirii și în Banatul de curând eliberat de turci, Zenovie Păclișanu menționează preoți uniți la începutul anului 1737 la Timișoara, Muran, Chesinți, Fintaș, Făcet, Fizeș, Golți, Comoriște, Cacova, Fenloc, Sacoșul Turcesc, Vizma, Gladna, Serezani, care primeau ajutoare bănești de la Curtea împărătească, iar episcopul catolic preconiza ca pentru uniți să se înființeze o „episcopie unită iar lângă ea o mănăstire cu călugări bazilieni care să îndeplinească pe lângă episcop slujba de canonici”²⁰. Propunerea a fost materializată cu ordinul împăratului Carol al VI-lea din 10 mai 1738, din care rezultă: o episcopie independentă a uniților, un colegiu pentru formarea personalului, ajutoare din partea Episcopiei Oradiei, remunerație pentru noul episcop și subvenții de la preoții uniți, precum și salarii pentru preoți.

Încheiem șirul de idei preluate din lucrarea lui Zenovie Păclișanu, despre perioada și despre mișcarea antiunionistă întreținută de călugărul sârb Visarion, cu mențiunea referitoare la sfârșitul acțiunii acestuia: „În Săliște, «trimisul Domnului» a fost prins, dus la Sibiu și anchetat, apoi de aici a fost

¹⁸ *Ibidem*, p. 290.

¹⁹ *Ibidem*, p. 291.

²⁰ *Ibidem*.

trimis, peste Timișoara, la Viena unde i s-a pierdut urma”²¹. În altă lucrare, bazat pe scrierile lui Gh. Bogdan-Duică și S. Dragomir, Nicolae Iorga spune: „Guvernul se înspăimântă de urmările pe care putea să le aibă propaganda lui, și Sârbul, care vorbea însă foarte bine românește (?!), oprit de a merge mai departe, peri de supt ochii acelor cari crezuseră că prin el își vor curăța sufletele de vina cea grea ce făcuseră ascultând pe preoții uniți și fiind de față la slujba lor”²².

c. Rezultatele acțiunii lui Visarion Sarai pentru ortodoxie și împotriva Unirii

Sunt de înțeles eforturile uniților de restabilire religioasă și, de asemenea, continuarea influenței mai ales sârbești de refacere a ortodoxiei. Sfaturile sau instigațiile episcopilor sârbi au determinat contacte – prin ambasada rusă de la Viena – și cerând ajutorul împărătesei Elisabeta a Rusiei în sprijinul ortodoxiei, deoarece „în ochii oamenilor simpli, Rusia reprezenta un refugiu spiritual unde vechea credință putea fi practică în siguranță”²³. Stabilizarea unei ierarhii ortodoxe pentru români va deschide perspectiva unui echilibru interconfesional alimentat și susținut de măsurile imperiale și guvernamentale²⁴. Cele două Biserici vor avea ierarhii distincte și schimbările politice vor stabili echilibrul interconfesional în perspectivă.

În loc de încheiere, pornind de la referirile din lucrarea lui Zenovie Pâclișanu și fără pretenția de a fi acoperit măcar în parte tema propusă, aş adăuga că, deoarece se încearcă să se scrie o istorie nepărtinitoare a Bisericii din acele timpuri, singura soluție de dorit ar fi obiectivitatea și consistența argumentelor folosite, cu atât mai mult cu cât. izvoarele sunt caracterizate de perspective confesionale și, uneori, de orientări politice tributare istoriei și mentalităților timpului, care au menținut și tind încă să mențină, prin perpetuarea lor, separațiile confesionale.

²¹ *Ibidem*, p. 287. Mențiuni suplimentare, după N. Iorga, găsim în *Însemnările brașovene*: „soldații împărătești l-au dus în Țara Bavariei la o cetate numită Cufstatu (Knifstein) și acolo l-au pus la închisoare la o mănăstire papistășească și acolo s-au săvârșit”.

²² N. Iorga, *op. cit.*, p. 126.

²³ K. Hitchins, *op. cit.*, p. 54.

²⁴ *Ibidem*, p. 51.

VISARION SARAIS “AUFRUHR“ IN DER SICHT
DES HISTORIKERS ZENOVIE PÂCLIȘANU
Zusammenfassung

Der Verfasser des Beitrags debattiert, auf Grund einer bestimmten historiographischen Richtung, Visarion Sarais Bewegung aus der Perspektive des griechisch-katholischen Historikers und Priesters Zenovie Pâclișanu (1886-1957). Nach der Abzeichnung des geschichtlichen Rahmens im Fürstertum Siebenbürgen, zur Zeit des Beginns der Bewegung des Mönchen Visarion Sarai, wird die Situation der rumänischen Kirche aus dem selben geopolitischen Raum präsentiert, in Richtung der Hierarchie, Klerus, Bevölkerung und Stand der orthodoxen und griechisch-katholischen Kirche, ohne die Besprechung der eigentlichen Bewegung auszulassen, inklusive “Marschrouten“ des Mönchen in das rumänische Gebiet des Fürstertums. Am Ende, betont der Verfasser des Beitrags die Auswirkungen von Visarion Sarais Aktion für die Stärkung der Orthodoxie und gegen der kirchlichen Union eines Teils der Siebenbürgen Rumänen mit der Kirche Roms.